

A Kisalföld honfoglaláskori betelepülése

és a táj árpádkori települési rendje a

régészeti leletek alapján. -----

Irta:

Szőke Béla.

Diss. B 573

I. Az avar - szláv kérdés a Kisalföldön.

A Kr.utáni 6.században új színbe fordult a Kárpáti medence változatos története. A nagy germán népvándorlás elhalványuló színeit két új népelem - a szlávok és avarok - fellépése elevenítette fel.

A szlávok megjelenését a Kárpáti medencében újabban Kr.u. 550 tájára helyezik és itteni történetük első szakaszát a 850.évvél zárják le.¹ Ez az avar uralom viselésének és az avarokkal való együttélésnek a kora. Az avarok a Kr.u. 6.század közepe táján jelentek meg Magyarország területén, déli Pannóniából a Duna-Tisza közére terjesztették ki a hatalmukat, a 8.század vége felé pedig hatalmuk súlypontja északi Dunántúlon összpontosult.² Itteni hatalmukat Nagy Károly 799.évi hadjárata és az uralmuk alatt élő népek gyűlölete söpörte el majdnem nyom nélkül. - A kor jellemző kultúráját, a keszthelyi kultúrát az avarok és az uralmuk alatt élő tarka összetételű népesség - szlávok, longobárdok, gepidák, romanizált őslakosság - közösen alakították ki.

Az avar és szláv népesség viszonya népi és politikai erők hatásának következtében úgy alakult, hogy ahol a szlávoknak nagyobb tömegei éltek, oda az avarok legfeljebb szóróványosan telepedtek be, megelégedtek a fontosabb stratégiai helyek megszállásával.³ Ilyen területnek látszik a régészeti leletek alapján a Dunától északra eső kisalföldi táj is. - A nagy avar temetők elsősorban a Duna jobb partján fekszenek - a soproni és györi sírmezők - a Duna bal partján a Morvaország kapujában, Dévényújfalun feltárt nagy avar temetőkön kívül csak kisebb temetőket ismerünk. Ilyen Győrrel szemközt a Csallóközben az alsógelléri⁴ és a zsitvatői Du-

1. Eisner J., Slovensko v dobe kultúry hradištnej. Slovenské dejiny I. Slovensko v praveku. Bratislava 1947. 120.

2. Poulik J., Kultúra moravských Slovanů a Avari. Slavia Antiqua. Tom. I. Poznaň 1948. 325.

3. Eisner i. m. 122.

4. Fettich-Nemeskéri, Győr története a népvándorlás-korban. Győr 1943. 49. és a 12. sz. jegyzet.

na-gázlónál feltárt avar temető.⁵ A temetők ilyen elhelyezkedése akaratlanul is a római limes ismert stratégiai rendszerét juttatja az eszünkbe. Az említetteken kívül a Kisalföld északi felén több számbavehető avar lelőhelyet nem ismerünk. A nagysurányi szíjvég⁶ és az óbarsi avar leletek származása bizonytalan.⁷ Érsekújvárott tíz éven keresztül végeztem régészeti gyűjtőmunkát s ez idő alatt mindössze a komárommegyei Naszvad község határából került az érsekújvári városi múzeumba két egyenestalpú vaskengyel, ivéből tagozottan kiugró füllel.⁸ Ezek is legfeljebb azt bizonyíthatják, hogy a Nyitra-Zsitva mocsaras közének érsekújvári gázlóját kisebb avar szórvány tartotta megszállva. - A közvetlen avar megszállás hiánya abban is megnyilvánul itt, hogy a szlávok ősi szokásai a maguk tisztaságában huzamosan megőrződtek. 1942 őszén Érsekújvár közelében, Zsitvabesenyő-Papföldön 12 sírből álló hamvasztásos szláv temetőt tártunk fel. Az edények részben diszitetlenek, részben pedig többszörös hullámvonallal diszitettek voltak. Egy részük korongon készült, más részük korongozatlan volt. A kis temető kizárólag a hamvasztásos ritust követte, a csontvázas temetkezésben megnyilvánuló avar hatásnak nyoma se volt benne. A temető korát az edényekből ítélve a 9. századnál korábbinak nem tartjuk.⁹

A Kisalföldnek a Dunától északra eső felén az avar-szláv korszak szláv települései a Dudvág, Vág, Nyitra, Zsitva és Garam folyók középső és felső folyása mentén sűrűsödnek. A Pozsony-Galánta-Érsekújvár-Zseliz között meghúzható vonaltól délre a szláv lelőhelyek eltűnnek s csak Zsitvatőnél ill. a komáromi gázlónál tűnik fel ismét néhány.¹⁰ A Csallóköz alig lakott mocsaras terület volt mely még közvetlen avar uralom alatt állhatott /alsógelléri avar temető/.

A dunántúli szlávokról régészeti szempontból semmit sem tudunk. Igaz, hogy a kérdés vizsgálatát nagyban nehezíti a készthelyi kultúra egyöntetűsége, melyből az egyes etnikai alkotóelemeket alig lehet kihámozni - ilyenirányú ismereteink hiá-

5. Budaváry V., Pohrebište s készthelyskou kulturou zo staršej doby hradištnej v Žitavskej Tóni. Zprávy památkové péče II. Praha 1938. 22-24.

6. Hampel, A m. n. múzeumi régiségtár gyarapodása. Arch. Ért. 1901. 381-382.

7. Hampel, Alterthümer. I. 795, 806. II. 96. III. 74. táb. 9.

8. Babicz János naszvadi szövethézetű kocsmáros ajánlása. Pontosabb lelőköri körülményeket nem tudtam megállapítani.

9. Szöke-Nemeskőri, A Zsitvabesenyő-papföldi őskori és 11. századi temető. Kézirat.

10. Bisner i. m. X. kép - térkép.

nyának azonban komolyabb és igazi oka a kérdés mellőzése. A dunántúli szláv népiség régészeti emlékeinek különválasztásával ezideig senki sem foglalkozott. A szlávság régészeti emlékéanyaga igen szerény, egyéb okokon kívül lehet, hogy ezért sem fektettek gyűjtésükre kellő súlyt.

Régészetileg ugyanigy nem tudunk semmit arról az érdekes problémáról, hogy mi történt az avarsággal birodalma összeomlása után. Mint önálló etnikai sajátosságokkal rendelkező nép aligha találkozott itteni szállásain a honfoglaló magyarsággal. Fettich N. eléggé meggyőzően bizonyította ezt be a györi nagy avar temetővel kapcsolatban, melyben a nagyszámú avar sir mellett ezekkel semmiféle kapcsolatot nem mutató kisebb magyar sírcsoportot is találtak.^{11.}

Figyelemre méltó, hogy a Kisalföldnek azon a tájain, melyeken az avar-szláv korszakban gyér sőt semmi szlávságot nem találunk a nagyobb tömegű avarsággal szemben - így a Fertő mellékén, Rábaközben, Csallóközben és a Vág, Nyitra, Zsitva alsó folyásának mentén - a 11. században is csak igen elszórtan élt szlávság.^{12.} Itt keresendő annak a nyitja, miért szállták meg a honfoglaló magyarok is elsősorban ezeket a tájakat. A kérdés megoldásánál természetesen nemcsak a népi erők viszonyát szabad figyelembe vennünk, hanem főleg az avarság és magyarság félnomád életmódját és azokat a földrajzi adottságokat, amelyek ennek a legjobban megfeleltek.

II. A Kisalföld honfoglaláskori magyar megszállása.

A kérdés megismeréséhez a régészeti adatok vizsgálatával akarunk közelebb jutni. Ezért szükséges, hogy előbb szemlét tartsunk a Kisalföldön eddig ismert s még közöletlen honfoglaláskori magyar leleteken. Meg kell állapítanunk az értékeket, hogy ehhez képest hasznosithassuk őket további vizsgálódásainkban, hozzávetőleges pontossággal meg kell határoznunk földbekerülésük idejét, hogy ilymódon korhatározó támpontokat kapjunk bennük - egyáltalán számba kell vennünk minden olyan

11. Fettich-Nemeskéri, Győr története a népvándorlás-korban. Győr 1943. 47., 49.

12. Kniezsa I., Magyarország népei a XI.-ik században. Emlékkönyv Szent István király halálának kilenceszázadik évfordulóján II. 472.-térkép.

adatukat, melyet a későbbiek során használhatunk. Ami a leletcsoportok kormeghatározását illeti, e munkánk közben használt elveket a következőkben foglaljuk össze:

Általában koraiaknak, a 10. század első feléből származóknak tekintjük ~~xxxxxx~~ az egyedül vagy néhányadmagukkal talált lócsontos temetkezéseket. Ezek azt az időt jelzik, amikor a magyarság keveredése az itt talált népekkel még nem indult meg. Ezek a sírok többnyire a tarsolylemezek körének technikájával és izlésével készült fémtárgyakat és a normann kereskedelem szállította tárgyakat tartalmaznak mellékletként. Ezek a még lebediai származású áruk néhány generáció elhalásával a sirba kerültek. - Az ilyen tárgyaknak erős kopottsága, töredezettsége a réginek, a már nehezen pótolhatónak megbecsülését jelenti, ezért az ilyen mellékletekkel talált sírokat az előbbieknél általában valamivel későbbieknek tekintjük. - Az itt talált lakosság soros temetőiben előforduló lócsontos sírokat későbbieknek, a 10. század második feléből vagy a 11. század elejéről származóknak kell tartanunk különösen akkor, ha bennük az itt talált lakosságtól átvett díszítő és használati tárgyakat találunk. - Korhatározó daraboknak vettük a sírokban előforduló érmekeket, pénzeket is.

A Kisalföld területén összesen 27 honfoglaláskori magyar lelőhelyet jegyeztünk be:^{13.}

1. G a l g ó c /Nyitra m./. Hiteles darabjait Feticich N. írta le /A honfoglaló magyarság fémművészete. Arch. Hung. XXI. 76-77./. A nevezetes tarsolylemezen kívül vannak a leletben szláv eredetű darabok is, ilyen a két fülbevaló. A jellegzetes lócsontos temetkezés és a szélén lyukasított, 918 - 919-ben Szamarkandban vert ezüstérem a sír korát a 10. század második negyedében határozza meg.

2. M o l n o s /Nyitra m./. A nyitrai múzeumban két honfoglaláskori magyar kengyelt őriznek s ezekhez tartozik még egy vas csat és aránylag nagyméretű, 1 cm. széles, ezüstlemezből készült karperec. A vele együtt őrzött karsontokból ítélve a leletcsoport sírből került elő /Eisner J., Slovensko v pravěku. Bratislava 1933. 282./. Az eléggé szűkszavú közlés alapján - tekintve a sír egyedül voltát és a karperecet is mint korai formát, a sírt a 10. század első felébe

13. A lelőhely előtti sorszám a térképmellékleten /I. kép/ található azonos számnak felel meg.

sorolhatjuk.

3. É r s e k ú j v á r - Hármashatárhegy /Nyitra m./ . Az északnyugat-délkeleti irányú homokdombvonulat három vetődést képez. A Nyitra folyóhoz legközelebb eső szélső dombon - légvonalban kb. 800 m. távolságra a Nyitra partján fekvő elpusztult középkori Gug nevű községtől - 1944 decemberében sáncásási munka közben sírokra bukkantak. A mellettük talált két honfoglaláskori kengyel közül az egyiket megtalálójá, Lendvay N. ruhakereskedő és fuvaros koponya és csonttöredékekkel együtt Koncz Endre kereskedelmi iskolai tanárnak adta, aki azokat hozzám juttatta. A másik kengyelt Csapó Kálmán hadnagy adta nekem 1945 III. 22.-én azzal, hogy azt az előző évi decemberi sáncásási munkák közben emberei a Hármashatárhegyen találták. - A behozott koponya erősen töredezett, embertani vizsgálatra alkalmatlan volt. Tarkóján kisebb zöld patinanyom látszott. - Az első kengyel egyszerű, diszítés nélküli kovás munka. Mag.: 146 mm., szél.: 127 mm. A száruk szélessége 10 mm., vastagságuk belül 6-7 mm., kívül 3 mm. A talpának szélessége 50 mm., szélei lehajlanak, alul erős borda fut rajta végig /^{kép} III. 1. / .
- A másik kengyel az előbbihez hasonló. Mag.: 152 mm., szél.: 130 mm. A száruk szélessége 8-9.5 mm., vastagsága 5 mm. Lehajlószélű talpának szélessége 36 mm., alul borda erősíti /^{kép} III. 2. / .

Lendvayval 1944 december 26.-án kimentem a helyszínre s ott több sír adatait jegyeztem fel.

1. sír. Fekvése K - Ny irányú volt. Mellette, pontos helyére nem emlékezett, találta Lendvay a vas kengyelt.

2. sír. Hasonló fekvésű sír az előbbi közelében. Az ebben talált koponyát hozta be törötten Lendvay. Leletek előfordulására nem emlékezett.

3. sír. Szintén K - Ny irányban feküdt, helyét kiszállásunkkor állapítottuk meg. Az árok szélére kidobálva csak törött csontjait találtuk meg.

A kiszálláskor még további három sír létezését állapítottuk meg a lövészárk falából kiálló csontok alapján.

Bővebb adatok és leletek hiányában a temető típusát és korát csak hozzávetőleg lehet megállapítani. Lehet, hogy olyan soros temető, melyben még ősi magyar szokás szerinti temetkezések is előfordulnak. Kora ezek szerint a 11. század elejére tehető.

4. N a s z v a d /Komárom m./ Szöllök az un. Babicz-kút mellett. Vörösréz lemezből készült nyitott karperec / ^{III} Kép 3. / Szélei elnagyoltan, csipkézetten vannak levágva. Egymásrahajtott végei vékonybbrá vannak kañapálva és karéjosan kiszélesedők, diszitetlen. A lemez vastagsága 1 mm., szélessége 8 - 9 mm.. A karperec átmérője 60 - 57 mm. - Az előbbihez hasonló karperec törött és összegörbögetett töredéke. ^{III} Kép 4. / Kivágása az előbbinél tökéletesebb, többet is volt használva, ahogy azt gömbölyüre kopott szélei mutatják. A lemez vast.: 1 mm., szélessége 11 mm. - Mindkét darabot Babicz János naszvádi szövetkezeti kocsmáros adta az érsekújvári városi múzeumnak. Lelő-körülményeiről bővebb adatokat nem tudott.

5. N a s z v a d - Partok dűlő. Három sir, közülük kettő hitelesen feltárt. Mindkét váz koponyáján halálos kardvágástól eredő sérülés van. A lócsontos, jellegzetes mellékletekkel ellátott sírok közvetlenül a honfoglalás korával datálhatók. / Szöke B., Honfoglaláskori magyar sírok Naszvadon. Folia Arch. III - IV. 214-222. - Nemeskéri J., A naszvádi csontvázak embertani vizsgálata. U.o. 226. /

6. N a s z v a d - Pethágó dűlő. Szórványosan talált aranyozott ezüst csüngő / Szöke B. i.m. 222. / Nem lehetetlen, hogy a Naszvad határában talált zablá / Szöke B., Honfoglaláskori magyar sírok Pozsonyvezekényen. Uj Magyar Museum V.köt. I / IX. / füz. 47-51. III. táb. 28. / ugyanerről a lelőhelyről származik. A Pethágó dűlőn 1934-35. években nagy területet forgattak meg szöllő alá, miközben igen sok régiség került a felszínre. A csüngőt és zablát Babicz Jánostól kapta az érsekújvári városi múzeum. Babicz munkásoktól vette azokat.

7. I m e l y / Komárom m. / Eisner értesít / Slovensko v pravěku 282. / az Imelyen talált és a munkácsi múzeumban őrzött két honfoglaláskori kerekalakú kengyelről, száras nyilcsúcsokról és zabláról. Imelyen szerzett adataim szerint a lelet a múlt század végén a Sasülő nevű magas homokdombon került elő lócsontokkal együtt. Ezek szerint a leletcsoportot minden valószínűség szerint a 10. század első felébe helyezhetjük.

8. K o m á r o m s z e m e r e . Az adat bizonytalan. Mindössze honfoglaláskori magyar koponyák leírásáról szól / Eisner i.m. 282. /

9. P e r b e t e / Komárom m. / 1943 őszén egy

pompásan konzerválódott gazdag honfoglaláskori magyar sirlelet került itt a felszínre. A Lőkoponyás sirban tarsolylemez is volt / Nemeskéri János dr.szóbeli közlése/. Korát a 10.század elejére tehetjük / A lelet a M.N.Múzeumban van, közöletlen/.

10. M a r c e l l h á z a /Komárom m./. A leletcsoportot, mely lőkoponyás sirban talált normann kardból, továbbá kengyelpárból és zablából áll, Fettich N.ismerteti /A honfoglaló magyarság fémművészete. 52./. A jellegzetes kard alapján a sir korát a 10.század elejére helyezhetjük.

11. N e m e s ó c s a /Komárom m./. Melléklet nélküli és bjelobrdói típusú mellékletekkel ellátott hét sir. A nyolcadik lócsontos temetkezés jellegzetes magyar szablyával, nyilcsúcsokkal, három hajítódárda és egy kopjavéggel. A koponya fületáján arany karika /Hampel, Alterthümer II.564 - 567. III.388 táb. - Eisner i.m.281-282./. A kis soros temetőben talált jellegzetes magyar sirt a 10.század második felénél korábbinak nem tartjuk.

12. S z i l a s p u s z t a - Percsi-dülő /Komárom m./. A Sammanida dirrhemekkel datált leletet, mely a tarsolylemezek körének jellegzetes technikájával, arányozott ezüstlemezből készült füles gombokat is tartalmaz, időben a 10.század első felére helyezhetjük szemben Hampellel, aki a leletet megokolatlanul a 11.századba sorolja /Alterthümer I. 850., II.666-667. - Eisner i.m.282./.

13. P o z s o n y v e z e k é n y . Egymáshoz közeleső homokbuckákon több - köztük egy lócsontos - honfoglaláskori sir került elő. Szomszédságukban K - Ny tájolású sírok feküdtek, bennük mellékletként nyitott, egymásrahajlított végű gyűrűk, köpüs vas nyilhegy, korongozatlan, kissé kihajló peremű diszitetlen edényke, fonott, hurkosan végződő bronz kárperec, átfúrt kauri kagylók, kicsiny, vékony ezüsthuzalból készült hajkarikák voltak / Szőke B., Honfoglaláskori magyar sírok Pozsonyvezekényen. Új Magyar Museum V.köt.I /IX;/ füz.47-51./. A szláv etnikumot jelző leletek és a közöttük előforduló honfoglaláskori magyar sírok - tekintve ezek mellékleteinek erős kopottságát - a 10.század második felébe sorolhatók.

14. N e s z m é l y - Meleges szőlőhegy /Komárom-Esztergom m./. A sirleletet / Hampel, Alterthümer II.476.

III.343.táb./, mely lapos, kiszélesedő végű nyitott ezüstkarperceből, két üveggyöngyszemből, két ezüst szijveretből, két-két zablából és kengyelből áll, Berengár két milánói érme datálja a 10.század első felére vagy közepére.

15. G y ö r - Szeszgyár vagy Homokgödrök. A valószínűleg sirből kikerült fehérfém csüngődísz és ezüstlemez korong Fettich N.szerint legrégebb honfoglaláskori emlékeink közé tartoznak / Fettich - Nemeskéri, Győr története a népvándorláskorban. 49. XLIX.3., 3a. XLVIII.7./ .További e helyen előkerült szórványos leletek között vannak, melyek "közvetlenül a honfoglaláskorhoz való kapcsolódás mellett tanuskodnak" s későbbi, helyi jellegű készítmények / i.m. 48-49. XLVIII.-XLIX./.

16. G y ö r - Téglavető dűlő. A honfoglaláskori sírokat Börzsönyi A.az itteni nagy avar temető területén tárta fel /Börzsönyi A., Pogány magyar sírokról Győr város határában.Arch.Ért.1903.67-70. - U.a. Győri sírmező a régibb középkorból. Arch.Ért.1905.16-33./ . Fettich N.szerint, ha pontosabb sírleírások állanának rendelkezésre, "különbséget lehetne tenni honfoglaláskori és jóval ~~régebbi~~ későbbi sírok, leletek között" / Fettich-Nemeskéri i.m.47-48/. Korukat így az egyik sírban talált s a 10.század második feléből származó olaszországi pénzek határozzák meg.

17. Koroncó - Bábota /Győr m./ . A női sír leleteit László Gy.közölte és dolgozta fel. Korát a 10.század első harmadába helyezi / A koroncói lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. Arch.Hung.XXVII./.

1867 tavaszán szántás közben egy csontváz került elő a Bábota nevű magas dombon. A váz hanyat feküdt arccal keletnek, mellette vas kengyelt, néhány négyszögű vascsat maradványát és három nyilalakú vasdarabot talált a szántó legény. A régész Ebenhöch F.plébános jelenlétében folytatott további kutatás során sem lócsontok, sem egyéb lelet nem került elő/ Fehér I.,Győr megye és város egyetemes leirása. Budapest 1874.377./.

18. K o r o n c ó . Az első itteni honfoglaláskori magyar leletet, "boglárt,csatot és szijvéget" Ebenhöch Ferenc kanonok,volt koroncói plébános adományozta a M.N.Múzeumnak /Arch.Ért. 1912.214./.

19. K o r o n c ó - Rác z d o m b. A terület Pálffy József gróf birtokához tartozott. Egyik bérese mély szántást végzett 1934 márciusában a homokos talajú dombon s eközben az eke egy nyeret fordított ki a földből. A béres a nyeret hazavitte és a kemence tetejére tette száradni, gondolva, hogy a rajta lévő bőrnek, szijoknak valami hasznát veszi. Mivel a nyereg megszáradva töredezni kezdett, a gyerekek a szijakon lévő vereteket leszedték, a nyereg maradványait pedig eldobálták. ~~Czigány~~ A vereteket aztán az iskolában gombozásra használták. Czigány Béla elemi iskolai igazgató figyelmes lett a különös gombokra s utánajárva a dolgoknak, tudta meg az eddig elmondottakat. Kétség nem fér hozzá, hogy a véletlen csakugyan egy honfoglaláskori nyeret dobott a föld színére - annak kellett lennie, ha az egyszerű béres felismerte és érdemesnek tartotta hazavinni. Czigány Béla kimenne a helyszínre ott még megtalálta a csontváz töredékeit, mely K - Ny irányban feküdt. Egyes részei, a koponyája, egyik karja még az eredeti helyükön feküdtek a földben. A koponya tarkórésze erősen elmállott állapotban volt, homlokára igen vékony aranylemezről készült téglalap alakú díszek tapadtak. Rajtuk alig kivehető alak vagy minta volt domborítva. Karján nyitott, aranyozott ezüst lemezkarperec volt. A szijvereteket szanaszét a homokban szedte össze, a füles gombokat közvetlenül a csontváznak még földben talált maradvékai közt találta. Mivel a sirt Czigány Béla nem szakszerűen ásta fel, csak két kezével kaparta el a homokot a csontok környékéről, a sirt nem tekinthetjük egészben feltártnak. Hasonlóan a Koroncó-bábotai sirhoz és a gyömörei női sirhoz, ebben se voltak lócsontok. A leletek egy része Pálffy grófhhoz, más része Czigány Bélához került, ~~az~~ ő pedig egy részüket a M.N. Múzeumnak ajándékozta.¹⁴ A még Czigány Béla gyűjteményében található darabokat alább ismertetem:

25 darab ezüst szijveret / II. táb. 9 - 33/. A szemben álló szögletek egymástóli távolsága 25 mm. Alakjuk ötszögletű, az egyik szögletből kicsiny ives fül ugrik ki. Öt példányon ez a fül nincsen kilyukasztva / II. 29-33./ . Szijra való felerősítésük a veret hátsó lapjából kiálló és a darabbal együtt ontott három szögletesei történt, ezek némelyikén még

¹⁴ Lelt. szám 8/1934, 1-10.

rajta van a négyszegletes szorítólapocska. A szegések hossza 1 - 1.5 mm. vastag szijra való felerősítésre szolgál. A veretek felső lapját mélyített alapból kidomborodó három levélalak díszíti, amelyek középpüzt gombban csúcsosodnak ki. Készítési módjuk öntés, melyet a felső lapon igen nagyjából utánadolgoztak. - Az egyik veret olyan szijon van, amelyiknek megmaradt egyik széle 1 cm. szélességben vissza van hajtva / II.33./ . Megörződött egy másik, 15 mm. széles szijrészlet is / II.4./, mely kétszer ilyen széles szijból van összehajtva. Az összehajtott szegélyek szabadon vannak, nincsenek összevarrva. A szijon egyetlen szegecs lyuka látszik.

Egy köralakú öntött ezüst veret, mely a közepén elhelyezett gombszerű dudor felé domborodik /II.6./ . Átmérője 32 mm. A dudort hatlevelű rozetta veszi körül. Minden levél tövét bemélyedő pont hangsúlyozza. A mintát keret veszi körül közepén körbefutó barázdával, ezt a levelek hegyénél egy-egy pont szakítja meg. Felerősítésére hátul négy szimmetrikusan elhelyezett szegecs szolgál. Ezek hossza 6-6.5 mm. vastag szijra való felerősítést tesz lehetővé.

Két pajzsalakú öntött ezüst szijvég /II.5 és 7/. Mag.:32 mm., szél.:26 mm. A közepén elhelyezett erős dudorból négy kisebb szíromlevél és négy nagyobb - a szijvég sarkai felé irányuló levél ágazik ki. A mintát itt is vékony árokmal megosztott keret veszi körül, melyet nyolc helyen csomószerű kidudorítás szakít meg. Hátlapjukon négy szimmetrikusan elhelyezett, 4 mm. hosszú szegecs van.

A leírt veretek nincsenek aranyozva. Kantár díszül szolgálhattak.

Bronzból öntött füles gombok, hét fél darab /II.34-40./ . Mag.:22 mm., szél.:13 mm. Keskenyedő fölső harmaduk vízszintes rovátkával van elválasztva a rézsutos rácsmintával díszített alsó résztől. A fölső részt három sugarasan futó x vonal tagolja.^{15.}

A Koroncó-bábotai és gyömörei sírokkal erős rokonságot mutató sirt azokhoz hasonlóan a 10. század első felébe soroljuk.

15. A lelet közölt darabjai Czigány Béla, a győrszigeti áll.ált.iskola igazgatójának tulajdonában vannak. A közlés engedélyét és a lelelkörülmények adatait neki köszönöm.

20. Csikvánd - Csikvándi kavicsos /Győr m./.

Csikvánd és Gyarmat községek között, a "Gazdák erdeje" nevű akácosban a 146.6 mag.pont közelében van egy kiterjedt kavicsbánya, ennek népi neve Csikvándi kavicsos. Herold Flórián gyarmati lakos 1930-ban itt kavicsszedés közben 60 - 70 cm.mélyen sirt talált. A csontváz "hátánál" nyílcsúcsok feküdtek /III.1-2.,3-4./, talált a sirban még egy kengyelt is /III. 3./. Herold, amikor 1948 nyarán kikérdeztük őt a lelőköörülményekről, még egy "rúgós szerkezetű" eszközről is beszélt, melyet szintén a sirban talált. Pontosabb leírást azonban erről nem tudott adni, az eszköz pedig elkallódott. A sirban lókoponyát is talált. Vagy ebben, vagy egy másik közeli sirban megelőzően egy "kardot" is találtak a kavicszedők. Az itt közölt leletet Feigly Béla gyarmati igazgatótanító mentette meg.^{16.}

Diszitetlen vaskengyel /III.3./.Talpának szélei lehajlók, alján gyenge borda fut végig. Mag.:155 mm., szél.: 127 mm., a talp szél.:32 mm. A szárok szél.: 11 mm., vast.:4 mm.

Négy vas nyílcsúcs. 1./III.1./ ~~Mag.:100~~ mm.,szél.:28 mm. - 2./III.2./ M.:89 mm.,sz.: 30 mm. - 3./III.4./ M.:62 mm.,sz.:21 mm. - 4./III.5./ M.:71 mm.,sz.:17 mm.

Mindegyik nyílcsúcson hosszában borda fut végig. Szára mindnek többé-kevésbé megcsontult, a nyakon mindegyiken jól kivehető a vesszőre kötözés nyoma.

Egy, legfeljebb két sirról lévén szó s nyoma volt a lócsontos temetkezésnek is, a ~~xxxxxxxx~~ lelet korát a 10.század első felére, közepére tehetjük.

21 G y ö m ö r e / Győr m./. A leletek eddig egyedüli leírásában / Börzsönyi A., Gyömörei sirlelet a honfoglalás korából. Arch.Ért.1912. 214-219./ több hiányosság és téves megfigyelés van. Ezek azóta újabb téves következtetések alapjául szolgáltak - ezért szükségesnek tartjuk a leletközlés kiegészítését és helyesbitését.

A csontvázból megörzött koponyát megvizsgálva kitűnt, hogy azon se a Börzsönyi említette begyógyult kardvágásnak, se pedig a Fettich N. által említett tejpanációnak

16. A lelet ma Czigány Béla györszigeti áll. ált.iskola igazgatójának tulajdonában van.

nyoma nincsen.¹⁷ Börzsönyit egy gyökér okozta elszineződés ejtette tévedésbe. Börzsönyi a koponya tarkójához tapadt bőrfoszlányokat említ, melyeket az ezüstveretek oxidja konserválta. Tüzetesebb vizsgálatnál kiderült, hogy a foszlányok lepréselődött, jó karban megmaradt hajcsomók. A haj mikroszkópikus vizsgálata kiderítette, hogy "keresztmetszete kerek, merevszálú és így az teljes egészében a mongoloid fajtakörre utal. A koponya különben keletbalti jellegű mongoloid vonással"¹⁸.

A valószínűleg nyereg diszítésére szolgáló két vékony ezüstlemez /I.7.,9./ méretei: 56 x 52 mm. és 33 x 30 mm.

Hét darab nagy levélalakú, előlapján aranyozott ezüstlemez csüngő /I.1-6.,8./. Az ötvös ezeket egy minta szerint vágta ki a lemezből. Az egyik /I.2./ erős kopottsága miatt kisebbnek látszik a többinél. Méreteik: M.: 90 - 92 mm., Sz.: 76 x 78 mm. Két cm. széles, két mm. vastag szíjon lógtak, a szíj nyoma ma is jól látszik néhány darab hátlapján.^{I.5.} A csüngőket 2-2, szorítólemezzel ellátott szegecs fogta a szíjhoz. Az egyik felerősítése helyén elkopott, letörött s ekkor valamivel alább két helyen nem hozzáértően átlukasztották s valószínűleg odavarrták a szíjhoz /I.1./. Egy másik darab be-repedt s hogy további romlását meggátolják, közel a széléhez a repedés két oldalán átfúrták s valamivel - valószínűleg csak fonalfélével összefogták /I.4./. Az I.8.sz. csüngő a többinél valamivel vastagabb lemezből készült. Ez is letörött a függesztő szíjáról s ekkor több helyen vékony vas szegeccsel vagy talán huzallal erősítették fel. - A legkopottabb csüngő súlypontját palmettaalakú öntött bronzdisz hangsúlyozza /I.2./. A hátából kiálló négy hosszú szeg gajmósan behajlítva fogta hozzá a csüngőt a szíjhoz, melynek szélessége a hátlapon látható nyomok szerint 38 mm., vastagsága pedig 2-3 mm. volt. A szegek közül kettő letörött s ekkor a palmetta mellett két helyen átlukasztották a csüngőt s ily módon erősítették azt ismét fel.

17. Fettich-Nemeskéri i.m. 50. - Fettich nem vizsgálta meg a ~~kár~~ koponyát, Börzsönyi leírására hivatkozik.

18. Nemeskéri János dr. írásbeli közlése.

Rossz ezüsből készült nyitott, diszitetlen kar-perec /I.24./. A lemez vastagsága valamivel több mint egy mm., szélessége 6 mm., átmérője 60 mm.

Három szíjvég /I.21-23./. Leírásukat Börzsönyire utalva mellözöm. Méreteik: M.: 40 mm., sz.: 20 mm. Felerősítésük három hegyes szögeccsel történt. Ezeket átverve a szíjon visszahajtották és lekalapálták.

13 darab veret, a kantár díszei.¹⁹ Leírásukat ugyancsak mellözöm. A kisebb trébelt és aranyozott példányok /I.12-17./ átmérője 30 mm. Az öntött, nem aranyozott példányok /I.18-20./ átm.:29 mm. Az utóbbiakat gajmósan behajlított szegekkel, az előbbieket pedig szegecsekkel és szorítólapocskákkal erősítették a szíjra. Az egyik, most is a szíjon ülő kisebb trébelt veret egy darabja letörött s azt egy szegeccsel átütve szorítólemez segítségével ferdén visszaerősítették a helyére /I.10./.

A nagyobb, tejjásdad alakú trébelt és aranyozott veretek /I.10.,11./ méretei: 45 mm. x 40 mm./a fülnél/.

A szíjvégek és veretek anyaga ezüst.

Két kengyel /II.2.,3./. 1. M.: 130 mm.,sz.: 130 mm. A talp szélessége 30 mm. - 2. M: 135 mm.,sz.:100 mm. A talp letöredezett.

Zabla / II.1./. Egy-egy csuklós tagjának hossza 100 mm.

A kicsiny kengyelekből és az egész sirnak a Koroncó-bábotáival való feltűnő rokonságából ítélve a gyömörei sir is nőt takart. Kora is hasonló ahhoz, legfeljebb az erősen kopott és javított veretekből, csüngőkből ítélve mondhatjuk, hogy az inkább a 10.század második negyedére tehető.²⁰

22.N y u l - Öreghegy /Győr m./. Fettich N.csak említést tesz a leletről /Fettich-Nemeskéri i.m.50.,XLIX./és leírásuk nélkül közli a tárgyak képét. Ezek: két darab 106 mm.hosszú, pálcikaalakú öntött bronz veret, mindkét végük köpös dárda- vagy nyilhegy szerű tagban végződik /az egyik letörött. Az egyik felerősítésére gajmósan behajlított hosszú

19.László Gy.: A koronci lelet és a honfoglaló magyarok nyerge. 22.kép.

20. A gyömörei lelet ~~xx~~ a györi városi múzeumban van.

hegyes szögecsék szolgálnak, a másikon három szegecs szorítólapocskával ~~szolgálnak~~ szolgálja ezt a célt. Az egyik ilyen-
 en bőr vagy kelme piciny nyoma maradt meg. - Egy ^{feles} ~~korai~~ ezüst
 gyűrű, a kö kiesett belőle és a fej összelapult, letöredezett.
 Átm.: 18 mm. - Egy nyitott kicsiny bronzkarika, átm.:17 mm. -
 Egy töredékes nyilcsúcs. Börzsönyi A. /A györi Szt.Benedek-
 rendi gimn.értesítője 1912/13 évről. 25./ igen szűkszavu je-
 lentésben csak annyit említ, hogy négy lovassírt tárt fel s
 a fenti leleteket találta bennük, azonkívül Hugo ezüstpénzét.
 - A lovas temetkezés és az érem alapján a leletet a 10. század
 első felébe soroljuk.

23. Lébényszentmiklós / Győr - Moson m./. Szőlő
 alá forgatáskor talált egyedüli lócsontos sir. Leletei tipikus
 kőtealakú kengyel, két nyilcsúcs, zabra és egy egyszerű
 kerek ezüst szijveret / Arch.Ért.1905.186. - Hampel: Újabb
 tanulmányok 123./. Korát a 10. század első felére tehetjük.

24. C s o r n a / Sopron m./. Itt húsz sir került elő,
 melyek két É + D irányban fekvő sir kivételével mind K - Ny
 tájolásúak voltak. A sírok között volt két lócsontos temetke-
 zés is kengyellel, zablával, nyilcsúcsokkal. A rendkívül za-
 varos leírás / Lakner A., A csornai leletekről 1888-1889. Arch.
 Ért.1889.263./ említ a temető leletei között nyolc érmet is.
 Ezek közül a legkésőbbi I. Henrik /919-936/ érme. Tekintve, hogy
 a lócsontos sírok soros temetőben voltak, a 10. századnál alig-
 ha korábbiak.

25. C s o r n a - Csátár. Ugyancsak soros temetőben
 fordult elő hat, mellékletekben igen szegény lócsontos temet-
 kezés. A temető korát Péter király érme datálja a 11. század
 elejére. / Arch.Ért.1885.319-323/ - Arch.Ért.1895.256. - Hampel:
 Alterthümer II.527-529./.

26. C s o r n a - Sülyhegy. Soros temetőben egy lócson-
 tos sir. A váz lábfejein talált lábbeli veret azonos a Koron-
 cő - bábótai honfoglaláskori sirban találttal. A sir elrende-
 zése is sok rokon vonást mutat azzal. A sir felásatója, Bella
 L. szerint is a 10. században - nyilván a század második felé-
 ben keletkezett / Arch.Ért.1895.253-256. - Hampel:Alterthümer
 523-526./.

27. K o m á r o m . Eisner J. a Szlovákia területén

ismert honfoglaláskori magyar lelőhelyek felsorolásánál Komáromot is megemlíti. Két lovassír került itt elő, a róluk szóló rövid jelentés azonban nem elegendő annak eldöntéséhez, magyar vagy esetleg korábbi sírokról van e szó / Eisner J., Slovensko v pravěku.281./.

Összegezve az eddigieket a következő csoportokba oszthatjuk be kisalföldi honfoglaláskori magyar leleteinket:

A 10.század első feléből származó leletcsoportok: Galgóc /I.kép 1./, Molnos /2/, Naszvad - Partok dűlő /5/, Imely /7/, Perbete /9/, Marcellháza /10/, Szilaspusztá /12/, Neszmély /14/, Győr - Szeszgyár /15/, Koroncó - Bábota /17/, Koroncó - Rác-domb /19/, Csikvánd /20/, Gyömöre /21/, Nyul /22/, Lébényszentmiklós /23/.

A 10.század második feléből és a 11.század elejéről származó leletcsoportok: Érsekújvár /3/, Nemesócsa /11/, Pozsonyvezekény /13/, Győr - Téglavetődűlő /16/, Csorna /24/, Csorna - Sülyhegy /25/, Csorna - Csatár /26/.

Szórványos leletek: Naszvad - Babicz-kút melletti szőlők /4/, Naszvad - Pethágó dűlő /6/, Koroncó /18/.

Bizonytalan leletek: Komáromszemere /8/, Komárom /27/.

Nem a Kisalföld területére eső lelőhelyek: Szalka /Hont m.//28/, Ipolypásztó /Hont m.//29/, Génye /Bars m.//30/, Esztergom /31/. Az első 10.század eleji gazdag lelet, a többi szórványos / Eisner J., Slovensko v pravěku.282. - Szöke B., Honfoglaláskori magyar sírok Naszvadon. Folia Arch.III-IV.214. - Hampel, Alterthümer II.632-3,859./.

1. A magyar honfoglalás útjai a Kisalföldön.

Ha honfoglaláskori magyar lelőhelyeinket térképre visszük, többféle következtetés levonására alkalmas kép bontakozik ki előttünk. A leletek többek között beszédes támpontokat szolgáltatnak ahhoz, hogy segítségükkel rekonstruálhassuk azoknak az utaknak a vonalát, amelyeken a Kárpáti medence történetében oly jelentős esemény, a magyar honfoglalás lezajlott.²¹

21. Legutóbb László Gy.foglalkozott a Kárpáti medence honfoglaláskori útjaival - kereskedelem-történeti szempontból./A honfoglaló magyar hóp élete.116-124 és térkép./.

A Duna vonala határul szolgált a nyugati Kárpáti medence területén kialakult fiatal szláv fejedelemségek - a nyitrai és balatoni fejedelemség - között. A kisalföldi honfoglaláskori magyar leletek azt bizonyítják, hogy a magyarság a nyitrai fejedelemség elfoglalására fektetett nagyobb súlyt s csak miután itt biztosította a hatalmát, fordult a Dunántúl felé. Kétségtelen, hogy ez utóbbi történeti mozzanat nem járt hadműveletekkel, békésen zajlott le. Ezt mutatják a területünkön lévő honfoglaló magyar sírok, ha jellegüket és tartalmukat ilyen szempontból vizsgáljuk meg.

A marcellházi sírban normann kard volt, a Haszvad - partoki egyik sírban magyar szablya, a másikban ij fektült a javakorabeli, fegyveres ütközetben elesett férfi mellett. A nemesócsai szablyás, dárdás, kopjás sír időben nem számítható az előbbiekhöz. - A fegyveres hódításnak ez emlékeivel szemben a dunántúli kisalföldi területen feltűnően sok a női sír. Arról pedig, hogy kard, fegyver lett volna a sírban, csak egyetlen bizonytalan adatunk szól /Csikvánd/. Biztosan női sírok a Koroncó-bábotai, gyömörei, valószínűleg ilyenek a Koroncó-ráczdombi és Csorna-súlyhegyi sírok. A fegyvertelen sírok a táj békés megvételéről vallanak, a sok női sír pedig valószínűleg a kalandozások korának érdekes emléke. A gazdag mellékletekkel sírba kerülő nők nem a magyar köznép soraiban élték le életüket, az előkelő osztályhoz tartoztak. A kalandozások vérvesztése elsősorban ezt a társadalmi réteget sújtotta. Férfiai nagyrészt idegenben pusztultak el, sírjukat nem a hazai szállás közelében ásták meg.^{22.}

22. Azt az eseménytörténeti képet, melyet itt a régészeti adatok alapján vázoltunk fel, a történészek - más források adatainak felhasználásával - ugyanígy rajzolták meg. Ezek szerint a Nyitra és Vág vidékét a magyarok abban a Morvaország ellen vezetett nagy hadjáratban foglalták el, melyet Arnulf császár szervezett 898-ban s melyben a magyarok is részt vettek. - Braszlav herceg balatoni hűbéres tartományát a magyarok lombardiai vállalkozásukról való hazatérőben semmisítették meg. A következő évben, 905-ben egyrészt a Garam és Vág közötti, másrészt a Tisza-melléki nemzetségek a Duhán átkelve minden ellenállás nélkül vették birtokukba Pannóniát /Höman-Szekfü, Magyar történet I.119-120./.

Az elmondottak szolgáljanak figyelmeztetésül arra nézve, hogy a magyar honfoglalás útvonalainak keresésekor nem szabad figyelmen kívül hagynunk a katonai, stratégiai szempontokat.

A Duna-könyöktől, ill. az esztergomi gázlótól - mely a Kisalföld elleni hadműveleteknek minden biztonnal kiindulópontja volt - meglehetősen egyenes út vezet a Zsitva - Nyitra vonal egyik igen fontos földrajzi és ezzel összefüggően stratégiai pontjához, a középkori Udvard és Nyárhid közötti gázlóhoz, a későbbi Érsekújvár vára által védett ponthoz. Ez az a hely, ahol a két folyó völgye kinyílik a Dunára néző síkságra, a mocsaras, nehezen járható folyamköz itt a legkeskenyebb, ide nyúlik le hegyével északnyugat felől a Vág és Nyitra folyók közé ékelődő magas löszpad, a földrajzi adottságok ide terelik össze minden irányból az utakat.

- Az ősi északnyugat-délkeleti irányú út itt keresztezte a zsitvatoroki Duna-gázlótól a Nyitra-ill. Vág völgyén északra vezető utat. Ezeknek az utaknak pontos vonalát a kersekedelmi utak kérdését is rendező 1335. évi visegrádi kongresszus határozatainak megfelelően Pleidell A. rajzolta meg.^{23.}

Az út Esztergomból illetőleg Kakatból /a mai Párkány/ indulva Búcsig a Duna terrasán haladt, itt északnyugatra fordult - Perbetén találkozott a Zsitvatötől érkező úttal, majd pedig Udvardra kanyarodott fel. Itt átlépett a Zsitva-Nyitra mocsarán s a szemközti hídfőről, Nyárhídról^{24.} tovafutott Sempte, Nagyszombat, Holics felé. Természetesen Udvardról a Zsitva magas balparti terrasán, Nyárhídról pedig a Nyitra jobb partja fölé emelkedő terraszon is indult egy-egy út a folyók völgyén felfelé /I. kép./. Ennek az útrendszernek a 14. században rendeletileg történő felelevenítése ősi gyakorlat újjáéledését jelentette.

Az útnak a Kr. u. V. század észak-déli irányú pénzforgalmában játszott jelentős szerepére éppen egy érsekújvári pénzlelettel kapcsolatban hívta fel László Gy. a figyelmet.^{25.} Az őskori településeknek szinte megszakítatlan láncolatát, me-

23. Pleidell A., A nyugatra irányuló magyar külkereskedelem a középkorban. 1925. 35-36.

24. Nyárhid nevére és szerepére vonatkozóan l. a Magyar Nyelv 1948. évi utolsó számában megjelenő dolgozatomat.

25. László Gy., Budapest a népvándorlás korában. Budapest története I. Második rész 783.

lyet ezek az utak fűztek egybe, Janšák Št. kutatta fel.^{26.}

Említettük már, hogy a honfoglaláskori szlovákság zöme a Morva, Vág, Nyitra és Zsitva valamint Garam középső folyása táján lakott. Igen világosan mutatja ezt az a térkép, melybe az utóbbi évtizedek igen szorgalmasan kutatott szláv települési adatait a csehszlovák régészek egybegyűjtötték.^{27.} A Zsitva és Nyitra völgyének Érsekújvártól északra első szakaszán különösen feltűnő a szláv régészeti leletek sűrűsége. A nyitrai fejedelemség elleni hadműveleteknek tehát az Udvard-nyárhídi gázlónál kellett az első komoly ellenállásba ütköznie.^{28.} Hogy a honfoglaló magyarság csakugyan ide összpontosította erőit, mutatja a marcellházai és perbetei sírlelet helye a fentebb vázolt úton. A naszvadi sírok az Udvard-nyárhídi gázló és az innen vezető utak birtokáért vívott harc emlékei lehetnek. A többi itt csoportosuló sírlelet pedig a gázló megszállásának a tanuja. Ugyanígy fontos gázlóknál vannak a komáromi, marcellházai és neszemlyi sírok is. A Molnoson talált sír helyét a nyitrai vár közelsége magyarázza, míg a galgóci lelet, mely legkorábban a 10. század huszas éveiben kerülhetett a földre, a vágmenti fontos úthoz kihelyezett szörvány emlékét őrizte meg.

A Csallóköz erősen mocsaras világában az útirányok lehetőségei nagyon szűkre vannak szabva. Komáromból nagyjából északnyugati irányba indulva csakis a Császa és Csiliz mocsarai közötti szárazulaton haladhatott és halad ma is az út. Dunaszerdahelynél egy északi irányú elágazódása van ennek az útnak, mely egy ideig a Dudvág mellett halad, aztán a semptei átkelőhelyhez fordul. - Honfoglaláskori magyar leleteink oly pontosan erre az útra esnek, hogy nem vonhatjuk kétségbe már akkori létezésüket.

26. Janšák Št., Staré osídlenie Slovenska. Sborník Muzeálnej Slovenskej Spoločnosti. XXIV. 1930. 1-67. - XXV. 1931. 7-61. - XXVI. 1932. 16-52. - XXVI-XXVIII. 1933-1934. 30-68.

27. Eisner J., Slovensko v dobe kultúry hradistnej. Slovenské dejiny I. XI. kép.

28. A régészeti adatok világánál ismét fel kell vetnünk Anonymusnak azt a topográfiai adatát, mely szerint ott, ahol a Turmas patak a Nyitrába ömlik /..ad rivulum Turmas, ubi descendit in rivulum Nytre./, a magyarok és szlávok nagy csatát vívtak. Ezt a helyet az Árp. Új Okmtár 250. és Pais, Magyar Anonymus 145. a Nyitra városa melletti Tormos patakossal, Jerney J., Magyar nyelvkincesek az Árpádok korszakából 143. és Šmilauer, Vodopis starého Slovenska 344. a Nyárhídnál Nyitrába torkoló Tormás patakossal azonosítja. - A régészeti adatok az utóbbi feltevést látszanak igazolni.

Az elmondottak alapján kialakul a szemünk előtt az északi Kisalföldi táj ősi, természetalkotta úthálózata. Ésszerű, hogy a honfoglaló magyarság se járt úttalan utakon, hanem a meglévő, használt utakat vette igénybe.

Még fokozottabb mértékben találkozunk ezzel az egyszerű okszerűséggel a pannóniai kisalföldi tájon, ahol ~~is~~ még sok századdal a honfoglalás után is a kiválóan megépített római utakon folyt a közlekedés. Esztergomból mindenütt a Duna jobb partján haladva Györbe vezetett az út, itt azután több felé ágazott. Egyik elágazódása délnyugatra Savaria felé vezetett és a Marcal-Rába mocsaras közén Móríchidánál, az ókori Mursellánál kelt át. A nagy dunaparti út azonban a györi Duna-ág mellett Arrabónától nyugatra is folytatódott Carnuntum irányába.^{29.}/ I.kép./.

A honfoglaláskori sírleletek Esztergomból kiindulva Neszmélyen és Győrön át Csikvándig, illetőleg Lébényszentmiklósig oly következetességgel ezen az úton fekszenek, hogy kár volna részletesebben bizonyítani, miszerint e tájak magyar honfoglalása a régi római utakon történt.

A nyuli és gyömörei sírok a Pándzsó és Bakony-ér völgyének megszállását jelzik. Az átkelőhelyek közelében - Győrnél és Móríchidánál - ott találjuk a honfoglalók sírjait. Móríchida közelében ilyen a csikvándi sír is van egy bizonytalan adatunk, mely szerint a Móríchida-kisárpási románkori templom közelében is találtak egy lovas sírt. Erről azonban semmi közelebbit nem tudunk.^{30.}

2. A magyar honfoglalás fokozatos megvalósulásának kérdése.

Megfigyelhetjük, hogy kerai magyar honfoglaláskori sírok a Vág illetőleg Réba-Marcal vonalától nyugatra nem fordulnak elő. Az országból kivezető út mellett fekvő lébényszentmiklói sír mint szórvány nem lehet a tény ellenkezőjét bizonyító adat. Hasonló megfigyelést tehetünk, ha a

29. Graf A., A Pannonia ókori földrajzára vonatkozó kutatások áttekintő összefoglalása. Diss. Pann. Ser. I. fasc. 5.-térképmelléklet.

30. Lovas E., Györmege régészeti katasztere. Kisárpás címszó. Kézirat a györi városi múzeumban.

honfoglalóknak a Dunától vett északi és déli irányú terjeszkedési vonalát vesszük szemügyre.

Érsekújvártól északra ismét csak egy - szórványnak tekinthető sirt /Molnos I.2./ ismerünk, a csikvándi és gyömörei síroktól délre és délnyugatra pedig Veszprém, Vas és Zala megye területén egészen nyoma veszik a korai magyar honfoglaló síroknak. A zalamegyei honfoglaláskori magyar sírok közül a nagykapornaki^{31.} és zalaszántói^{32.} késői, 11.századi, a sümegi^{33.} pedig bizonytalan szórványos lelet. Végig azon a területen, ahol honfoglaláskori magyar leleteket nem ismerünk, nagymultú gazdag múzeumok működnek - Nyitra, Pozsony, Sopron, Szombathely és Keszthely - hiányuk tehát nem lehet a véletlen műve sem pedig a kutatás és gyűjtés hiányának következménye. A jelenség okát másban kell keresnünk.

A magyar honfoglalás szakirodalmában általánosan elfogadott nézet az, hogy a honfoglaló magyarság zöme az életmódjának leginkább megfelelő és a legkultúráltabb kárpátmedencei tájon, a Dunántúlon telepedett le. Ezt az álláspontot képviseli Molnár Erik is nemrég megjelent munkájában.^{34.} Szerinte a honfoglaló magyarság számosabb része, mintegy 120.000 magyar telepedett le a Dunántúlon, ahol valamivel kevesebb, hozzávetőleg 100.000 főnyi szláv sávságot talált.^{35.} Ennek következtében az eddigi, km²-ként 4-5 léleknyi népsűrűség több mint a kétszeresére emelkedett, úgyhogy a terület nem tudta elterteni a nomadizáló magyar tömegeket. Ennek egy része arra kényszerült, hogy földműveléssel keresse a boldogulását, más része pedig a kalandozások nyújtotta könnyebb megélhetési lehetőséget választotta.^{36.} A nyomasztó túlnépesedés így is csak akkor enyhült a Dunántúlon, amikor a 10.század végén Keletmagyarország megnyílt a telepítés számára s a Dunántúlról is nagyobb számú tömeget tudott felvenni.^{37.}

A honfoglaláskori magyar leletek térképére vetett pillantás mindezeknek - mondhatni az ellenkezőjét bi-

31. Hampel, Ujabb tanulmányok 176.

32. Hampel, Alterthümer II. 866.

33. Hampel, Alterthümer II. 660, 866.

34. Molnár E., A magyar társadalom története az őskortól az Árpádokig. 1945. 100-118.

35. U. a. 112-113.

36. U. a. 114.

37. U. a. 118.

zonyítja.^{38.} - A leletek túlnyomó része a Nagyalföldön - a Tiszántúl, Duna-Tisza közén és a Tisza, Duna mellékén, továbbá a Kisalföldön található. A Dunántúlon - nem számítva az általunk vizsgált kisalföldi tájat - csak nagyon gyéren vagy egyáltalában nem fordulnak elő honfoglaláskori leletek. Pedig ismét hangsúlyoznunk kell, a múzeumoknak itteni aránylag sűrűbb hálózata inkább biztosíthatja a rendszerint véletlenül előkerülő honfoglaláskori magyar lelet megmentését.

A honfoglaló magarság népi erejének tartalya - a leletek ottani sűrűségéből ítélve - a Nagyalföldön volt. A Kisalföldön a magyar honfoglalás a 10. század elején megállott a Vág és Rába-Marcál egybekötött, észak-déli irányú vonalán. Az ettől nyugatra eső széles területsáv védelmi övezetül szolgálhatott, melyen a szomszédos területekhez viszonyítva gyér szláv népesség lakott.^{39.} A pozsonyvezekényi, nemesóesai és csornai temetők a magarság és szlávtság már folyamatban lévő keveredését szemléltetik. Sajnos, az embertani anyag vizsgálatának hiányában nem tudjuk, volt e és milyen mértékben a soros temető földműves népsége között magyar köznép. A közéjük temetkező egy-egy előkelő osztálybéli magyar pogány rendű sirja egy letűnő világ külsőségeihez való ragaszkodás utolsó emléke.

Az Érsekújvártól északra eső területre, ahol a szláv lakosság sűrű volt, a 10. század végéig csak szórványosan hatolhatott be a magarság - hasonlóan az avarok egykori magatartásához. A szlávtság és magarság itteni számbeli viszonyát éppen a kritikus etnikai választóvonalon - Zsitvabesenyőn /Érsekújvártól északkeletre 12 km. távolságra/ - feltárt 11. századi temető mutatja meg életnagyszerűen. A feltárt és embertanilag megvizsgált 26 csontváz közül 7 nordikus, 7 dinári, 5 keletbalti, 3 turanid, 2 mongoloid és 2 mezokephal rasszajátságokat mutat.^{40.} A nem magyar elem többsége nyilvánvalóan ez a számarány északabbra haladva a magarság rovására mindinkább romlana.

A Marcal mórchidai gázlójától délre és délnyugatra

38. László Gy., A honfoglaló magyar nép élete.

- Kniezsa I., Magyarország népei a XI.-ik században.

39. Eisner i. m. XI. kép. - Kniezsa i. m. térkép-melléklete.

40. Szöke-Nemeskéri, A Zsitvabesenyő-papföldi őskori és 11. századi temető. Kézirat.

gatra eső területen hasonló okok akadályozták meg a honfoglaló magyarság korai előretörését. Dunántúl 11. századi etnográfiai térképén⁴¹ látjuk, hogy az említett területen nagyobb tömegű szláv népesség élt. Földrajzi szempontból pedig megjegyzendő, hogy ugyanezt a területet túlnyomórészt füves aljnövényzet nélküli bükk-és fenyőerdők borították. Véleményünk szerint ez a két ok magyarázza meg az első honfoglaló magyar generációk tartózkodását ettől a területtől.

A Dunántúl területén tehát a 10. század első felében nem történhetett nagyobb tömegű magyar megtelepedés. Ennek, úgy mint a Rába-Marcal terrasán, máshol is meglennének a ^{nyomai} ~~nyomai~~. - Dunántúl kétségkívül jelentős tömegű szlávságának népi meghódítása majd felszívása a magyar etnikumba a 10. század ~~xxx~~ végén indulhatott meg. Lökést ennek a fontos népiségtörténeti mozzanatnak a magyar törzsszövetség bomlása és a Megyer törzs vezető szerephez jutása adott. Dunántúl honfoglaláskori magyar leletekben szegény és üres tájai egyszerre megelevenednek és megtelnek törzsnévből lett helynevekkel.⁴² Nyugati Dunántúlt különösen a Megyer törzs telepesei lepték el sűrűn.⁴³

Mindezek az adatok arról szólnak, hogy Dunántúl benépesítése a Duna-menti és Duna-Tizza közti erőtartalékokból történt a 10. század végén. A szláv tömegű, magyarságban szegény Dunántúl legfeljebb fogadhatott de semmiesetre sem adhatott magyar telepéseket.

Északon, Mátyusföldön is csoportosan találni törzsnévből lett helyneveket. A magyar etnikumnak egy fokkal való előrelépésére jellemző, hogy egy ilyen helynévcsoport éppen Érsekújvártól északra a Nyitra-Zsitva völgyében,⁴⁴ másik pedig Pozsonyvezekény környékén⁴⁵ alakult ki. A Megyer törzs itt főleg a Nyitra-Zsitva Nyárhid-udvardi gázlóját vette a birtokába. - Igen érdekes ennek a fontos helynek kézzelkerülését megfigyelni birtokpolitikai szempontból.

41. Kniezsa i. m. térképmelléklete.

42. U. a.

43. László Gy. i. m. térképmelléklete.

44. Németh Gy., A honfoglaló magyarság kialakulása. 236.

45. Szöke B., Honfoglaláskori magyar sírok Pozsonyvezekényen.

A honfoglaláskor a megszálló törzs hatalmi súlypontja itt alakult ki. Ennek helynévi bizonyítékai Huba puszta Udvard határában^{46.}, a közeli Szemere helynév, régészeti tanúságai pedig az érsekújvári, naszvadi, imelyi és talán a szemerei honfoglaláskori sírok.

A törzsi hatalom bukása után a Megyer törzs ill. az Árpádok vették birtokba ezt a katonai és kereskedelmi szempontból értékes helyet. Bizonyítják ezt a közvetlen környéken található Tótnegyver, Megyered, Megyeredberencs és Megyer helynevek.^{47.} Az árpádházi birtoklásnak Udvardon maradt fenn a nyoma. Itt a mai Kálvária-dombon I. Géza királynak kúriája és Szt. Márton tiszteletére épített kápolnája állott.^{48.} Amikor 1939-ben a Kálvária-dombon felállított beton harangláb alapozási munkáját végezték, terméskő sarokfalra bukkantak.^{49.} Az érsekújvári városi múzeum egy régebben a Kálvária-dombon talált román stílusú kisebb mértékű oszloplábazatot őrzött.

Végül a 13. század második felében sok utánajárással az esztergomi érsekek szerezték meg Nyárhid és Udvard birtokát a jövedelmező vámmal együtt.^{50.}

E kis kitérő után visszatérve eredeti tárgyunkhoz, mondanivalónkat a következőkben összegezhetjük: A Kisalföldön a korai magyar megszállás aránylag kis területet érintett /1.kép./. A volt északnyugati Magyarország és Dunántúlnak nyugati ~~xxxxx~~ fele fokozatosan került megszállásra. Jelentős lépést tett ebben az irányban a magyarság a 10. század végén meginduló belső telepítéssel. Arról azonban már nem ősi rítusú lócsontos temetkezések, hanem a helynevek vallanak.

3. A Kisalföld honfoglaláskori magyar

települési rendje.

A kisalföldi honfoglaláskori magyar lelőhelyek két kis tájegységben csoportosulnak: a Nyitra-Zsitva és Mar-

46. Hóman-Szeffü, Magyar történet. I. 122.

47. Fügedi E., Nyitra megye betelepülése. Századok 1938. 7-8. 285-286.

48. Knauz, Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. I. 54.

49. Nagyfalussy Antal mérnök ur szóbeli közlése.

50. Haiczl K., Érsekújvár multjából. 12., 16.

cal-Rába alsó folyása mentén. Tapasztalatból jól ismerem mindkét tájat s így könnyű megállapítanom, hogy azok földrajzilag és a természetnyújtotta adottságokat illetően is rendkívül hasonlóak. A Zsitva bal partja fölé emelkedő homokos és löszös terraszkissé keletebbre dunántúli dombvidékbe megy át, melyet régen erdő, az Anonymus által is említett Tursok erdő⁵¹ borított. A Zsitva és Nyitra erősen mocsaras közét elszórtan szélfujta homokdombok tarkítják. Beljebb nyugaton a Nyitra és Vág köze mélyfekvésű mocsárvilág, belőle csak kevés településre alkalmas földhát emelkedik ki. - A Marcal menti terraszkissé a Tényői- és Pannónhalmi dombokban folytatódik. Régen sok helyen a víz partjáiig lehúzódtak a Bakonynak itt már megritkuló, ligetes rengetegei. Utolsó hirtökeire, hatalmas ösfákra ma is emlékeznek még a gyirmótiak, koronóiak. A terrasztól keletre a Rábaköz mocsárvilága kezdődött, mely messze a Hanságon keresztül a Fertőben veszett el.

A nagy vonalakban leírt két táj "a megtelepedés útján járó félnomád magyarok"⁵² számára ideálisnak mondható. A honfoglaló magyarság - ellentétben a ridegpásztor szárazszepteppei nomádokkal - új hazájában, a Kárpátok, medencéjében a ligetes, nedves talajú, jó szénatermő vidékeket szállta meg. Újunkat illetően is megállja a helyét ez a megállapítás. A leletek teljes hiánya legalábbis azt mutatja, hogy a honfoglaló nemzetségek elkerülték a Komárom és Győr között elterülő erősen kavicsos talajú szárazszepteppe jellegű síkságot.

Említettük már, hogy a Dunától délre eső kisalföldi tájat békés módon szállotta meg a honfoglaló magyarság, így hátrahagyott tárgyi emlékei, elsősorban sírjai is a mindennapi békés életet tükrözik. Ezért és mivel a lelőhelyek tájban is zárt egységet alkotnak, a korai honfoglaláskori magyar helyhez kötött szállások kérdését itt tárgyalom.

A lelőhelyek vizek mellett, főleg folyók, patakok torkolata táján vannak. Ismerve a honfoglaló magyarok

51. Pais D., Magyar Anonymus. 66.

52. Deér J., A honfoglaló magyarság. A magyarság őstörténete. 1943. 145.

téli és nyári szállás között mozgó életmódját s tudva azt, hogy az állandó jellegű téli szállás viz mellett állott, ilyennek kell tartanunk a györmegyei honfoglaláskori sírok közvetlen környékét is.

A györi, Koroncó-bábotai és ráczdombi sírokról mádon volt megállapítani, hogy azokat őskori, római- és népvándorláskori lakó-ill. temetkezőhelyen találták. A gyömörei sír, tekintve hogy azon a dombon találták, melyen a község mai temploma is áll, valószínűleg szintén régi kultúrák emlékei közé égyazódott. A csikvándi sír nem volt közvetlenül régebbi településen, a közelében azonban ismerünk ilyen / Gyarmat - Király-domb/. - A téli szállások - amennyiben a sírok közelében voltak - ismert, bevált települési helyeken keletkeztek.

Két esetben - Koroncó-Bábotán és Rácz-dombon megállapíthattam, hogy a honfoglaláskori magyar sír nem a dombhat vízrenző szélén volt sem pedig a legmagasabb pontján, hanem a kettő között, a domb vízfelöli szélétől beljebb 100 - 120 m. távolságban. Kizártnak tartom, hogy ezeken a kiváló települési helyeken ne állott volna a szállás a sír és a vízpart közötti sávon.

A sírok s az ezekkel valószínűleg összefüggő szállások közel vannak egymáshoz. A Koroncó-bábotai és ráczdombi egyazon korú sírok között légvonalban 4 km. távolság van s a község határában még egy, talán más helyen előkerült sírlelettel is kell számolnunk. A két györi temető alig két km. távolságban fekszik egymástól. Mindezek László Gyula nézetét látszanak igazolni, mely szerint a honfoglaló magyarság nagy családonként szállotta meg az itteni tájakat s így is temetkezett.

III. A Kisalföld árpádkori települési

rendjének kialakulása.

László Gyula szerint valószínűleg minden honfoglaláskori magyar családnak kettős szállása volt. "Az állandó a téli szállás, a másik meg a nyári legeltetőhelyen ideiglenesen felvert tanyaféle volt."^{53.}

Nagyon valószínű, hogy ezekből az állandó jellegű téli szél-
lásokból alakultak ki a koraárpádkori települések. A tova-
élés fonalának a keresése természetesen nehézségekbe ütközik.
Az újabb és újabb ráépítés a régi település szerény nyomeit
rendszerint eltüntette. Aprólékos és igen figyelmes ásatások
talán fényt deríthetnének a kérdésre, ilyenek hiányában a-
zonban más eszközökhöz és módszerhez kellett nyúlnunk, hogy
legalább részben eloszlassuk a problémát burkoló homályt.

1947 év folyamán tervszerűen és a lehető leg-
részletesebben átkutattuk a Rába-Marcal terraszanak Győrtől
délre eső mintegy 20 km. hosszú szakaszát.⁵⁴ Terepjárással
felkerestünk minden településre alkalmas pontot s a felszi-
nen található régészeti anyagot - főleg kerámiatöredékeket -
az egyes lelőhelyek szerint külön csomagolva és jegyzetek-
kel ellátva összegyűjtöttük.⁵⁵ Természetesen számba vettük
a leletkataszter teljessételege kedvéért a szakirodalomban
és egyebütt megjelent és körünkbe vágó adatokat, ugyanigy
a győri városi múzeumban található tárgyi anyagot is.

A leletkatasztert röviden közölnöm kell, hogy
ily módon áttekinthető alapot szerkesszék következtetéscim le-
vonására.

1. Gy i r m ó t - Kolonics-tag /8-1947/⁵⁶.

Durvaszemcsés agyagból készült, korongozat-
lan, barna színű edény töredéke. Diszítése lágyan húzódo
többszörös hullámvonal, felette ferde pontsorok, melyeket
háromhegyű böködővel mélyítették az edény falába /IV.1./.
Analógiáját I. Kraskovská Ľ., Nové nálezy slovanských pamia-
tok na Slovensku. Sbornik MSS. 1940-41. 127-132. I-II. táb. -
E szerint a 9., legkésőbb 10. századba sorolható.

Szemcsés agyagból készült vörösesbarna kor-
mos edénytöredék, diszítése többszörös, meredek hullámvonal
/IV.2./.

Durvaszemcsés, sötétszínű, kezdetlegesen ko-
rongozott cserép. Kihajló, egyenesen levágott pereme alatt

54. E munkát együtt végeztük dr. Mithay Sán-
dorral, a győri városi múzeumhoz szolgálati tételre beosztott
gimn. tanárral és Czigány Bélával, a győrezigeti áll. ált. is-
kola igazgatójával.

55. A gyűjtött anyag a győri városi múzeumban.

56. A lelőhely előtti sorszám a térképmellék-
leten /2. kép./ található azonos számnak felel meg. A hely ne-
ve után zárójelben feltüntetett szám a győri városi múzeum
cserépnaplójában található leltári szám.

körbefutó egyszerű hullámvonaldisz. A két utóbbi cserép ko-
ra 11.-12.század. Analógiát l.Höllrigl J.,Árpádkori kerami-
kánk. Arch.Ért.XLIV.153.94.kép.

Cserépbogrács töredékei, főleg ki-és behajló
széles permtöredékek. Anyaguk szemcsés, színük téglapiros,
a cserép metszetén látható belsejükötét színü. Koruk a 12.
-13.század / Szabó K.,Az alföldi magyar nép művelődéstörté-
neti emlékei.13-15./ Eddig úgy látom, hogy területünkön nem
is él tovább ez az edényforma.

2. G y i r m ó t - Szalontai-telep /9-1947/.

Bogrács peremtöredékei, anyaguk, színük mint

fent.

Gömbölyűen kihajló edényperem töredékek. Szi-
nük, anyaguk mint a bográcsoké. - 12.-13.század.

3. G y i r m ó t - Miklós Jánosné telke.Szt.

László-u.5. /150-1947/.

A kerti művelésben apróra töredezett csere-
pek. Anyaguk, színük a bográcsokéval egyezik. -12.-13.század.

4. G y i r m ó t - A plébánia kertje /21-

1947./ U.o.anyag mint 3.alatt.

5. G y i r m ó t - Köles-domb /26-1947/.

Szürkésbarna, finomszemcsés agyagból készült
kicsiny edény töredéke. Rajta vízszintes vonaldisz, ez a-
latt többszörös vonalból álló erősvonalú hullámvonaldisz.
- 11.század.

Bográcsok perem és faltöredékei. Anyaguk szem-
csés sötét agyag, külsejük téglapiros színü.

Palackalakú edény nyakának töredéke. Rajta
egymástól 1.5 cm.-nyire körbefutó barázdák. Anyaga, színe
mint a bográcsoké. - 12-13.század.

6. G y i r m ó t - Pap-tag /32-1947/. A te-

réleten lévő régi homokbánya, "Kubikgödör" keleti falát új-
abban ismét ~~megkutatás~~ bontani kezdték s közben egy lakó-
gödör nagy részét elhordták. A megmaradt részt 1947 júniusá-
ban feltártuk s ekkor megállapítottuk, hogy egy 11.századi
hulladék- vagy lakógödört találtunk, mely közvetlenül egy
La Tène cserepekkel datált gödörbe ágyazódott bele. A gö-
dörben bőven találtunk h lpikkelyt és halszálkát, lehetet-
len volt azonban eldönteni, hogy a gödör 11.századi vagy
La Tène rétegéhez tartoztak e.

A talált 11.századi cserepekből sikerült összerakni egy főzőedényt /IV.8./. M.: 180 mm.,száj átm.:160 mm.,fenék átm.: 90 mm. A korongozott alacsony edény pereme kihajló, egyenesen levágott. Szemcsés agyagból készült, színe pirosasbarna sötétebb foltokkal. Diszítése fésűvel készített körbefutó két hullámvonal köteg. Ezek alatt ugyancsak fésűvel készített háromszoros egyenes vonalköteg.

Anyagban,diszítésben az előbbihez hasonló barna és szürke cserepek.

Vörösesbarna, csillámot tartalmazó finomszemcsés agyagból készült edény töredéke bebökődött diszítéssel. A cserepek mind jól kiégetettek. Koruk a 11.század. Analógiát l. Eisner J.,Slovensko v dobe kultúry hradištnej. Slovenské dejiny I.Slovensko v praveku.139.LV.táb.

A Pap-tagon végzett felszíni gyűjtés során talált cserepek egy része megegyezik a feltárt gödör anyagával.

Sok bográcsperem és faltöredék. Egy részük sötét szürkésbarna színű, más részük az ismert téglapiros töredékekkel egyező. - Az utóbbiakkal azonos anyagú és színű sok edénytöredék.

Lapos malom-vagy örlőkö töredéke.

A község mai temetője és a "Kubikgödör" közötti szántóföldön valószínűleg házak elmosódóan rajzolódó nyomai. Ezekről l. a későbbiek során.

A településtől beljebb kelet felé mintegy 150 m.távolságban Illés József gyirmóti lakos partos földjéről földet hordtak néhány évvel ezelőtt s akkor csontvázakra találtak. Az összegyűjtött adatok szerint 11-12.századi soros temető egy részét bolygatták meg.

7. Gy i r m ó t - A Köles-dombbal szemközt, az ér túlsó partján lévő dombvonulaton téglapiros bogrács-töredékek és hasonló edények cserepei / 65-1947./. 12-13 sz.

8. Gy i r m ó t - Iván major. A "Kastély" környéke a domb alatt húzódnó dűlőúttal párhuzamosan /44-1947/.

A művelésben apróra töredezett cserepek mint 3 és 4 alatt. - 12-13.század.

9. Gy i r m ó t - Iván-major. A "kastélynak" a Rábára néző környéke /43-1947/.

Fekete, szemcsés cseréptöredék, párhuzamosan körbefutó szélesebb vonalak diszitik. - 12-13.század.

10. Gyirmót - Borsó-dülő /45-1947/.

Apró cserepek, hasonlóak mint 3,4 és 8 alatt.

12-13. század.

11. Gyirmót - Probszt vagy Csukási major északnyugati szomszédsága /46-1947/.

Sok téglaszinü bográcsstöredék és hasonló edények cserepei. - 12-13. század.

12. Gyirmót - Köles-domb /13-1947/.

Téglapiros bogrács nagy peremtöredéke. - 12-13. század.

13. Gyirmót - Sebes-tag /14-1947/.

A Marcal új gátjának építése közben a munkálatokkal megbízott vállalat lehordatta a területnek egy kiemelkedő dombját. Ezen kicsiny kerek alaprajzú temlom állott, amint az a ma is ^{meglátás} látható alapfal maradványokból látható. Körülötte temető volt, melyet szintén elkubikoltak. Ebből a barbár pusztításból csak az a csekély anyag menekült meg, melyet Czigány Béla akkori koronói iskolaigazgató szinte lopva megszerzett.

Ebből az anyagból közlök egy kis szemcsés agyagból készült szürke cseréptöredéket, melyet többszörös hullámvonal díszít. Kora 9. vagy 10. század, esetleg még korábbi is /IV.7/.

Czigány gyűjteményében van egy innen származó kupaszerű edény is. M.:148 mm., száj átm.:140 mm., fenék átm.:75 mm. Barnásfekete szemcsés agyagból készült korongon. Pereme ~~egy~~ egészen kicsit behúzott. Négyeszeres körbefutó egyszerű hullámvonal díszíti. Fenekét szvasztikaszerű, keretbe foglalt domború fenékbélyeg díszíti. A lenyomatból világosan látható, hogy az fába vágott negatív mintába való belenyomással készült. - Kora 11.-12. század./III.6.,7./.

A Sebes-tagon végzett felszíni gyűjtés anyagában vannak barnásfekete és szürke, szemcsés agyagból készült cserepek. Díszítésük egy-vagy többsoros körbefutó szélesebb vonaldisz.

Sok bográcsstöredék különböző finomságú agyagból. Kivitelükben is van egyszerűbb és igényesebb, az előbbieknél vannak többségben /III.13./ - 12-14. század.

1947 őszén ásatást végeztünk a Sebes-tagon.

Ennek során egy 15. századi fazekas égetökemence, szomszéd-ságában pedig vertfalú ház alapjai kerültek felszínre. - Közel a kemencéhez egy sütökemence lesározását találtuk meg. A lesározás cserepei között túlnyomórészt sötétszínű, szemcsés bográcstöredékeket találtunk. A kemence előtti tüzelögödörben egy vékonyfalú főzödényt találtunk. Pere-me körben letöredezett, a törés élei pedig a hosszú használatban egészen lekoptak. Az edény igen finom szürke hamuval volt tele. A korongozott edény színe világosszürke sötétebb foltokkal. Egyszerű, körbefutó egyenes vonalak díszítik. A kemence a 13., esetleg 14. században is volt használatban.

14. Gy i r m ó t - Galambos-tag /12-1947/.

Sötétszürke, egyszerű vonal-~~diszes~~ szemcsés cserepek.

Sok téglapiros bográcstöredék. - 12-13. század.

15. K o r o n c ó - Bábota.

A győri városi múzeum 1941. évi koroncói ásatásáról szóló jelentésben Callus Sándor a következőket mondja: "A kutatóárkok által érintett E területen árpádkori földkúnyhó maradványát találtuk. A földben csak a gondosan megépített tüzhely volt kivehető. A vastag, cca 2 cm-es és erősen kiégetett sárpadka alatt a tüzhely szórványosan alá volt cserepezve. A cserepek egy bográcshoz tartoztak, amelyet dr. Domanovszky György a XIII-XIV. századba datált.⁵⁷ A bográc képét a IV. tábla 10. sz. alatt közlöm. M.: 197 mm., száj átm.: 285 mm. Szemcsés agyagból készült, színe sötétszürke, világosabb, barna foltokkal. Fésűvel készült egyenes körbefutó szalag és elnagyolt lapos hullámvonal díszíti. - Gömbölyded alakja eltér a szokott formáktól, anyaga is inkább a régibb árpádkori kerámiához hasonló, így kora is inkább a 12., mint a 14. század felé hajlik.

A nagy kiterjedésű Bábota felülete különben annyira zsúfolva van különböző korú cserepekkel, hogy ott egy-két ember gyűjtése reménytelennek látszik, ezért tervbevettük a koroncói iskolásgyerekek segítségükérését. A nagyobb tömeg majd felgyűjti az anyagot mely kellő osztályozás után használhatóvá válik.

⁵⁷ Callus S., A győri városi múzeum 1941. évi koroncói ásatása, Győri Szemle XIII. évf. 1. sz. 45.

16. K o r o n c ó - Plébánia-kert /71-1948/.
Apró cserepek, hasonlóak mint 3,4,8 és 10 alatt. - 12-13.század.

17. K o r o n c ó - Pusztá-~~temető~~ temető.
A győri városi múzeum 1941.évi itteni próbaásatása több századon át használt un.emeletes temető egy részét tárta fel. Közben szórványosan egy arany hajkarika került elő. A temető ^{kora} ~~szek~~ szerint a 11.századig nyúlik vissza.^{58.}

18. K o r o n c ó - Templom-domb.
Bográcstörredékek. Anyaguk durvaszemcsés agyag, színük barna /IV.14.,15./. Czigány Béla gyűjteményében.

19. K o r o n c ó - Temető.
Bográcstörredékek. Az egyik szürke színű, világosabb barna foltokkal. Anyaga finomszemcsés. A perem alatt hullámvonal és egyenes vonal fut körbe. Ez alatt összevissza haladó vonalak nyomai /IV.11./. - A másik törredéken látni a perem kiszélesedését a felfüggesztésre szolgáló lyukkal. A finomszemcsés sötétszínű, vöröses foltokkal tarkított törredéket a perem alatt fésűs hullámvonal díszíti /IV.12./. - 12-13.század. Czigány Béla tulajdona.

20. K o r o n c ó - Haraszt /132-1947/.
A domb tövében a Bakony-ér szabályozásakor kicsiny fekete edény került elő. M.:85 mm.,száj átm.:65 mm.,fenék átm.:42 mm. A finom agyagból korongon készült edényke színe fekete korom nyomaival, kihajló, egyenesen levágott pereme letöredezett. A perem alatt böködött dísz fut körbe, ezalatt több sorban egyenes vonalak /III.8./. A 11.századba helyezhető. Czigány Béla gyűjteményében.

A felszíni gyűjtés során durvaszemcsés, belül sötét-,kivül téglaszínű cserepeket gyűjtöttünk. Koruk a bográcsokéval egyezik.

21. K o r o n c ó - Haraszt /134-1947/.
A 125.magassági ponttól északnyugatra ~~xxx~~ emelkedő domb. Téglapiros színű bogrács nagy peremtörredéke. 12-13.század.

22. K o r o n c ó - Baka-domb /128,130,131-1947./. Három különböző ponton téglaszínű bográcsstörredékek

és velük egykorú edénycserepek. - 12-13. század.

23. K o r o n c ó - Brányi-dűlő /67-1947./.

Finomszemcsés agyagból készült szürke edény cserepe. Rajta fésűs hullámvonaldisz /IV.4./.

Finomszemcsés agyagból készült piros cserép.

Rajta mélyen bevágott fésűs hullámvonaldisz /IV.5./ - 12. század.

Téglapiros bográcstörödékek. - 12-13. század.

A 117.1 magassági pontnál IV. István /1162-1163/-kori bizánci és keleti típusú bronzpénzek találhatók /Lóvas E., Győrmege régészeti katasztere, Koroncó cím-szó alatt. Kézirat a győri városi múzeumban./.

24. K o r o n c ó - Bösze-domb délnyugati lejtője /69-1947./.

Sötét finomszemcsés agyagból készült korongozatlan edény töredéke. Fésűs apró hullámvonal és ez alatt egyenes vonaldisziti. /IV.6./.

10.-11. század.

Téglapiros bográcstörödékek. - 12-13. század.

25. K o r o n c ó - Öreghegy. A domb északkeleti nyúlványa /70-1947./.

Téglapiros bográcstörödékek.

26. K o r o n c ó - Öreghegy /51-1947./.

Téglapiros bográcstörödékek. Hasonló színű és anyagú valamint szürkésbarna szemcsés anyagú edények cserepei. - 12-13. század.

27. K o r o n c ó - Rác-domb /52-1947./.

Téglapiros bográcstörödékek /IV.16./ és edénycserepek.

x

x

x

Leletkataszterünk akkor válik beszédessé, ha adatait - úgy mint a honfoglaláskori magyar leleteknél tettük - térképre visszük.

A térképen lehetőleg a régibb vizrajzi viszonyokat iparkodtam vázolni, ezért elhagytam a modern ástott medrek berajzolását. *1/4 kár!*

A Tényői dombok északnyugat-délkeleti irányú homokos nyúlványai a Marcal ill. Rába partján torpannak meg. A két folyóra meredek vagy ellaposodó parttal leeső terraszt a szélfújta barázdákon lefolyó erek, vízfolyások sűrűn tagolták, a szél és a folyók sodra pedig széleit csipkésre szaggatták. Az igen kedvező települési lehetőségeket kiná-

ló változatos alakú félszigetek és szigetek a mezolitikum óta idecsalták az embert.^{59.}

A Győrtől Gyirmót-Kolonics-tagig terjedő terraszakasz azért mered elénk oly üresen, mert rajta egyrészt a város rátelepedése tette lehetetlenné a kutatást - másrészt pedig a két Pánzsa-ér közös torkolata körüli ellaposodó terület településre nem alkalmas. Ezt bizonyítja ugyan-ezen a helyen az ősrégészeti leletek gyér előfordulása vagy teljes hiánya is.

A leletkataszterben közölt anygaunkat a 10 - 13. századig terjedő időben osztályoztuk.

Ha a fölszíni gyűjtés eredményeinek felhasználása településtörténeti következtetések levonására kétes értékűnek látszik is, - a fejlődési vonal, amely térképre vitt adatainkból kiviláglik, mégis igazolja eljárásunk helyességét.

A terraszakasz ~~három~~^{két} helyén ismerünk honfoglaláskori magyar temetkezést, három helyén 11-12. századi temető létezését. Hét helyen állapítottuk meg 10-11. századi kerámiatöredékek létezését, huszonhat helyen pedig 12-13. századi kerámiát, főleg jellemző bogrács-töredékeket találtunk.

Honfoglaláskori, 10-11. századi leleteink gyarapodását - mivel a jobban takart alsóbb rétegekben vannak még várhatjuk, viszont 12-13. századi lelőhelyeink száma lényegesen alig emelkedhetik már.

A térkép a lelőhelyek számszerű gyarapodásával egyidejűleg megmutatja, hogyan vették a 10-13. században birtokba a legjobb települési helyek után a mind rosszabbakat.

10-11. századi leleteink kétségkívül a legjobb települési helyek megülését jelzik. Ilyenek a Gyirmót-Kolonics-tagi telepen kívül - melynek eredeti földrajzi alakját nem ismerjük mert jelentős részét elhordta a Rába - a kis erek torkolatánál keletkezett félszigetek és szigetek. Azt, hogy ezek a telepedésnek régi ócai voltak,

59. Gallus-Mithay, Győr története a vaskorszakig. 1943.

erős őskori és rómaikori megülésükön kívül a 11-12. századi temetők ottléte is tanúsítja.

A népesség 12-13. századi gyarapodását részben a már meglevő góccok - Gyirmót-Pap-tag és Sebes-tag, Koroncó - megnövekedésén észlelni. A 12-13. századi cserepeket ugyanis sokkal nagyobb, főleg a vízparttól beljebb ~~xxx~~ növekedő területen találni mint a korábbi, 10.-11. századiakat. De észre lehet venni a népszaporulatot a központokból való kirajzáson is. Ezekben a vízpart hosszában elszórt apró településeken - valószínűleg csak egy-egy tanyán - sohasem találtunk a 12-13. századnál korábbi cserepeket, ha csak nem egy nagyobb góc közvetlen közelében feküdtek, pl. Koroncó körül Harasztón és a Bösze-dombon.

A települések - a góccok csakúgy mint az elszórt tanyák - mindenhol egészen a vizek partjához húzódtak. A terraszszakaszt a vízparttól számított egy, sok helyen két km. szélességben kutattuk át, beljebb azonban sehol sem találtuk település nyomait. A kis erek eljövendő felkutatása megmutatja majd, meddig és milyen mértékben húzódott fel ezek mentén az árpádkori lakosság. Eddigi próbakutatásaink azonban máris azt mutatják, hogy az eredmény nagyrészt negatív lesz.

A vízmenti hosszú, elszórt településből a lakosság főfoglalkozására is következtethetünk. Bizonyára nagy szerepet játszott ebben a halászat. A györkörnyéki középkori halászatra vonatkozóan bőven hoz adatokat Herman Ottó,⁶⁰ de vannak e foglalkozásra vonatkozó régészeti leleteink is. Ilyenek a Gyirmót-paptagi lakógödörben és a sebestagi ásítás alkalmával feltárt kis hulladékgödörben talált sok halpikkely és halszálla. - Az ~~állattartásra~~ állattartásra és földművelésre vonatkozó régészeti leletek hiányában ezekről most nem is szólhatunk.

11-12. századi feluszerű település nyomait - temetőt és templomot - csak három helyen találtunk. Gyirmót-Paptagon a temető a terrasza Rába felőli partjától mintegy 150-170 m. távolságban fekszik, Sebes-tagon a kis ke-

60. Herman Ottó, A magyar halászat könyve I. 80., 90. stb.

rek templom és körülötte a temető ugyancsak hasonló távolságban volt a víz partjától. A koroncói Pusztatemető a Bakonyér magas partján fekszik. A falu ősi magja azonban itt is a temetőtől távolabb, a Bakony-ér két ága közötti szigetnek északnyugati csücskében volt.

A 11-12. századi temető ez esetekben tehát szinte szabályszerűen a vízparti település mögött, a fésziget vagy sziget belsőbb területén fekszik. Emlékeztetünk itt arra, hogy a honfoglaláskori magyar sirokat is mindig a vízparttól távolabb eső területen találták. Mindebből az az egyszerű településtörténeti következtetés folyik, hogy a településre alkalmas terep legjobb - vízparti - részét mindenkor az élet, a szállás, majd falu foglalta le a maga számára. A temető, a kereszténységgel később együttérkező templom hátrábbeső, még be nem települt helyre szorult.

A terrasszakaszon négy- névszerint is ismert középkori falut ismerünk:

G y i r m ő t 1260 körül fordul elő első ízben oklevélben.^{61.} Ma egy keskeny földnyelven fekszik /II. kép 2-4./. A területén található leletek gyér 12-13. századi megülését tanuskodnak. A község eredeti települési helye minden bizonnyal a közelében lévő Pap-tagon lehetett. Mivel a Pap-tagon a 13. századnál későbbi leleteket nem találtunk, kézenfekvő az a magyarázat, hogy a 13. században elpusztult település a jobban védhető keskeny földszávon éledt újra.

S e b e s első okleveles nyomait már a 12. században megtaláljuk.^{62.} A település, mint a felszínen található nagyszámú cserép mutatja, a 17. század folyamán pusztult el végleg. /II. kép 13., 14./.

D u s n o k csak későn, a győri káptalan-
nak egy 1412-ben kelt osztálylevelében szerepel először s
alig két évszázad múlva már ismét eltűnik.^{63.} Gyér telepü-

61. Lengyel A.; Pusztult falvak, eltűnt helynevek Győr megyében. 1944. 113.

62. U. a. 55.

63. U. a. 30.

lési nyomai már a 12-13. században megvannak/ II.kép 16./.

Koroncó első okleveles említése 1206-ban történik.⁶⁴ A multban is a terrasszakasz legnagyobb településének látszik s ma is az.

A három régészeti bizonyítható 11-12. századi faluszerű településgóccal szemben ma csak két községet, Gyirmótot és Koroncót találjuk életben a terrasszakazon. - A középkori faluk végleges pusztulása a tatár betöréssel / Gyirmót-Pap-tag/ és a török hadjáratokkal /Sebes, Dusnok/ magyarázható. Más okát kell azonban keresnünk annak, hogy miért szűnik meg a vízmenti apró településeknek, putrikból álló tanyáknak hosszú sora s a pusztulás után miért nem költözik vissza e helyekre az élet. Ennek az apró szemekből álló településláncolatnak majdnem kizárólag a jellegzetes bográcstörédek őrizték meg a nyomát. Ez a kerámiafajta pedig annyira egyezik anyagban, formában, színben, a készítés módjában, hogy egy korszak termékeinek kell őket tartanunk. Ez pedig időben aligha haladhatott a 13. századon túl. Akkor ugyanis fejlettebb alakjaival is kellene találkozoznunk, továbbá a későbbi századok változó kerámiai anyagából kellett volna készülniük. Ilyen adataink azonban zideig nincsenek és nem ismerünk ilyeneket a Nagyalföldi nép művelődéstörténeti emlékei között sem.⁶⁵

Az apró tanyaszerű települések megszűnése tehát a 13. század tájára tehető, végleges megszűnésük oka azonban nem a tatárjárásban keresendő. Sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy a kor nagy gazdasági és társadalmi földindulása söpörte el őket. - Magyaránú belső és külső telepítés indult az országban azokban az időkben. A telepések rajai indultak kiváltságlevéllel felszerelve a folyók és patakok völgyein felfelé a rengetegek irtására, új faluk alapítására. Az addigi szállásbirtokok is megszűntek oszthatatlan köztulajdonok lenni, szétesztódtak a nemzetiségek tagjai között, újabb és újabb települési központoknak vetve így meg az alapját. - Ezek az áramlatok sodorhatták el az apró vízmenti települések népét és csappanthatták meg a falutelepülések népességét is egy időre.

64. Lovas-Orbán, Koroncó történeti földrajza. Kinyt a Györi Szemle 1939. évi szept. 15.-i számából. 9.

65. Szabó I. i. m.

IV. Adatok a Kisalföld 11-13. századi

háztípusaihoz.

A falu- és tanyaszerű településekről szólva nem hagyhatjuk említés nélkül mindazt, amidé ezideig a Kisalföld 11-13. századi háztípusairól tudunk.

Érsekújvár határában, az un. Haulik major közelében a Tormás patak egy lapos domb oldalát szaggatja. A magas, függőleges partoldalban egy 2.50 m. hosszú és 1 m. mély, sötétben rajzolódó gödröt figyeltem meg többéven keresztül. A gödörből 8-9. századi edények cserepeit szedtem ki, köztük egy sötétbarna korongozatlan, szemcsés agyagból készült, eléggé vékonyfalú és alacsony edény cserepeit. A kevésbé kihajló peremet a fazekas pálcika belenyomkodásávak kicsipkázta. A partoldalban megfigyelt keresztmetszet valószínűleg paticsfalú putri egyik oldalát mutatta.

Naszvad /Komárom n./ határában a Partok dülön Lukacsovics József szőlőjében 1936-ban a szőlő alá frissen megforgatott homokban a mai csöszkunyhók méreteinek megfelelő putri téglalap alakú sötétben rajzolódó helyét találtam. A felszínen néhány 11-12. századi cserepet, egy késpengét és egy sarló töredékét találtam. E helytől alig 50 m. távolságban egy homokbucka tetején kis 11-12. századi temető volt. Több sírját felforgatták szőlő alá forgatáskor, magam négy sírt tárhattam itt fel. Jellegzetes üveggyöngyök, nagyobb sárga és zöld-, kisebb kék színűek, nyitott bronzgyűrű és S végű hajkarikák határozták meg a temető korát.

1937 nyarán Győrött a Budai országút és Fehérvári út alkotta szögben, a Viztorony mögött Győr városa ásatásokat végeztetett. Az ezekről szóló jelentést Heppner Sándor IV. éves bölcsészettanhallgató készítette el. A hiányosan megírt jelentésből és helyszínrájból továbbá a megörzött de sajnos gödrök szerint szét nem választott leletanyagból annyit tudunk meg, hogy felszínre kerültek putrik kör alakú és hosszúkás /téglalap?/ alakú nyomai. Az előbbieké átmérője 2m., az utóbbiaké 3 m. körül volt. Némelyikben lesározott tüzhelyet is találtak. A cserepek tanúsága szerint 11-13. századi lakások nyomait találták meg.

1947 május 24.-én Gyirmót-Papföldön a mai teme-

tő és az un. Kubikgödör közötti szántó területén a Rába felőli lejtőn és beljebb is sötét foltokat találtunk, melyek a világos színű homokos földtől jól elváltak. A szántás ugyan bizonytalanná tette körvonalukat, ennek ellenére valószínű, hogy téglalap alakúak. A felszínen itt 11-13. századi cserepeket gyűjtöttünk. Csak rendszeres ásatás döntheti majd el, hogy a sötét elszineződések közül melyek tannak putrialapokat és melyek hulladékgyödröket.

1948 április 21-én a dőri /Sopronm./ állomásról a faluba vezető út melletti "Homokgödör" déli meredek oldalában földbe mélyesztett ház keresztmetszetét találtuk /IV.kép 1./. A padlót egy cm. vastag keményre döngölt homokos agyag képezte. A házat kitöltő sötét színű földben 12-13. századi cserepeket, patienstöredékeket, esontheülladékokat, faszéndarabokat találtunk. A háznak lehullott részében ezen kívül kormos, égett, repedezett ködarabokat, örlőkő és lapos malomkő töredékeit találtuk meg.

1948 április 21.-én a Dör határában lévő Kápolnai dűlön lévő homokbányában ugyancsak egy ház élesen rajzolódó keresztmetszetét találtuk / IV.kép 2./. A metszet jobb felében látszó kemence lesározása teljes épségben maradt meg. Ez úgy készült, hogy közvetlenül az elsimított laza homokra egy sor cserepet és esonttöredéket raktak s ezt a felületet borították 3-6 cm. vastagságban agyaggal. A kemencének hosszanti keresztmetszetét kaptuk. Alja a száj felől befelé egy kissé lejt, majd a vége felé ismét kis ívben felemelkedik. A metszet falában látható agyagrétegek, vörösrégett szemcsés agyagrögök valószínűleg a kemence összeomlott falai. A kemence előtt tüzelögödör féle mélyedés rajzolódik. A kemence lesározásának egy részét felbontottam és az onnan kiszedett cserepekből sikerült egy fazék felerészét ~~xxxxxxxx~~ összállítani / IV.t.9./. M.: 192 mm. Színe sárgáspiros. Enyhén kihajló, levágott pereme alatt 2-3 sor körbefutó bökődéses dísz, ezalatt egymástól távol négy körbefutó vonal. A lesározásban és a házat kitöltő földben hasonló és kisebb edények valamint bográcsok töredékeit találtuk. Ezek a ház korát a 13. századnál nem későbbi időbe datálják.

1948 augusztus 16.-án Görszentiván határában a Söprős-hegy nevezetű, mocsaras környékből kiemelkedő homokdombon a homokos talajú szántás felszínén kerek putrik nyomait találtuk. Átmérőjük 3-4 m. lehetett. A putri nyomát jelző sötét folton téglapiros, szemcsés anyagú bográcsok töredékeit és lágyvonalú hullámvonalú diszített barnáspiros edények cserepeit. Találtunk ezeken kívül öklömnyi és ennél is nagyobb folyami kavicsokat, ezeknek egy része tűzben szétpattogott, más részük egy-egy oldalán jól mutatta a tűz és korom nyomát. Csonttöredékeken kívül az egyik putri helyén vas árszerű szerszámot is találtunk.

Adataink szegények ugyan, mégis beszédesek. A honfoglalás korában és az Árpádkorban főleg kétfajta háztípus létezését mutatják. Az egyik alaprajza köralakú. Sejtésünk szerint inkább ez képviseli a magyar lakóház ősi típusát. Az alaprajz, mely fölé kúposan emelkedő felépítményt képzelhetünk, továbbá az alaprajzzal együttjáró bogrács-töredékek és - Györszentiván-Söprőshegyen - a kövekkel körülrakott szabad tűzhely a félnomád életforma ritka maradványai. A téglalap alaprajzú földkunyhóban, később kemencés házban az itteni szlávtság továbbélését és a magyarságra gyakorolt hatását kell látnunk.

Cyőr, 1948 november 5.

Szöke Béla
Szöke Béla.

